

Model Doświadczania Globalizacji (MDG) i wstępna wersja Skali Doświadczania Globalizacji (SDG)

Romuald Derbis*, Grzegorz Pajestka, Arkadiusz Jasiński

Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, Opole

MODEL OF EXPERIENCE OF GLOBALIZATION/PSYCHOLOGICAL MODEL OF GLOBALIZATION (MDG)
AND PRELIMINARY VERSION OF THE GLOBALIZATION EXPERIENCE SCALE (SDG)

The aim of article is attempt to answer for the question: what effects does globalization have on the individual self-realization and psychological development? In this paper globalization is understood among others as the process of universalizing economic and social rules. Individual effects of this process are varied. Relationship between globalization and psychological condition of man is theoretically describe by the Model of Experience of Globalization (MDG). Based on the original model was constructed Globalization Experience Scale (SDG). This scale can measure the cognitive and affective reaction to globalization. Globalization Experience Scale (SDG) have a 14 statements which measure the influence of globalization on the three theoretical dimensions of personality: 1) Self-realization and self-creation (development), 2) The psychological safety (safety), 3) The sense of influence on the processes and effects of globalization (influence). Three-factor structure of theoretical model and Scale was confirmed by results of Exploratory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis. Structural equation modeling fit indexes (RMSEA=.024; GFI=.978; AGFI=.956; CFI=.991), Reliability: (Cronbach's α =.80). The research results indicate that Globalization Experience Scale (SDG) is a useful scale for studying the impact of globalization on the human personality.

Key words: globalization, Model of Experience of Globalization, Globalization Experience Scale

WPROWADZENIE

Globalizacja jest od kilkunastu lat jednym z najczęściej używanych terminów w naukach społecznych, które przywiązują szczególną uwagę do coraz większej roli globalnego środowiska życia w rozwoju jednostki (Arnett, 2002). Bywa łączona z globalizacją, westernizacją i amerykańizacją czy też macdonaldyzacją. Ogólnie biorąc jest to proces, który polega na upodabnianiu się na całym świecie reguł ekonomicznych i społecznych organizujących życie ludzi oraz na przepływie towarów, usług, pomysłów, technologii, form kultury i ludzi. Jest to więc tak produkt technologii i ekonomii jak i złożony zbiór instytucji i stosunków społecznych za którym kryje się szeroki zakres zmian gospodarczych, politycznych, kulturowych oraz efektów socjologicznych i psychologicznych. Zmiany te mają fundamenty w pogłębianiu się powiązań ekonomicznych między krajami oraz regionami świata na bazie swobody realizacji transakcji międzynarodowych, transgranicznego przepływu kapitału, informacji i pracy. Postęp nauki i techniki przekazywania informacji oraz szybkość transferu kapitału finansowego pozwala korporacjom na eksterytorialność central zarządzania, co jest istotnym filarem procesów globalizacyjnych.

Wielu badaczy procesów globalizacji zgadza się, że ich rozumienie powinno być wielopłaszczyznowe, dynamiczne i wysoce kompleksowe (Appadurai, 1996; Kellner, 2002; Croucher, 2004; Fiss i Hirsch, 2005; Robertson i White, 2007; Barber, 2008; Morris, Mok i Mor, 2011; Melluish, 2014; Kowalik 2015; Chiu i Kwan, 2017).

Spośród procesów związanych z globalizacją waga co najmniej trzech wymaga podkreślenia. To uniwersalizacja, modernizacja i koncentracja. Uniwersalizacja to proces upodabniania się na świecie reguł ekonomicznych i społecznych organizujących życie ludzi. Ma przede wszystkim rodowód zachodni, a wg niektórych badaczy także północny (Melluish, 2014). Opiera się na szerokiej modernizacji gospodarki, technologii, systemów finansowych, metod zarządzania, życia społecznego czy rynku pracy. Modernizacja to przejaw procesów globalizacyjnych, który w praktyce oznacza redukcję lub restrukturyzację zatrudnienia, ponieważ łączy się ze wzrostem elastyczności pracy, czyli wzrostem niepewności pracownika (śmieciowe umowy, zatrudnienie do wykonania określonego zadania). Dotyczy gospodarki, technologii, systemów finansowych, metod zarządzania, życia społecznego czy rynku pracy. Z perspektywy pracownika oznacza to obniżenie bezpieczeństwa zatrudnienia i pauperyzację. Z brakiem pracy nieuchronnie łączy się ubóstwo i przestępczość. Natomiast koncentracja polega na tym, że coraz więcej ludzi znajduje się pod wpływem tego samego

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Romuald Derbis, Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, ul. Plac Staszica 1, 45-052 Opole. romuald.derbis@gmail.com

rodzaju regulatorów społecznych (Kowalik, 2015). Od ich sprawności zależy wielkość uniwersalizacji życia społecznego na świecie (Peck, Theodore i Brenner 2009).

Współcześnie globalizacja jawi się też jako forma podporządkowania ludności krajów słabo rozwijających się przez kraje silniejsze w miejsce dawnych zaborów terytorialnych. Odbyna się to za pośrednictwem np. transferu nowoczesnej wiedzy, technologii i dóbr niezbędnych do zaspokojenia potrzeb ludzi w czym pomagają elektroniczne media (Bauman, 2000; Oke, 2009; Melluish, 2014; Kowalik, 2015). Przykładowo Grecja swój ostatni dług (UE, MFW, BŚ) spłacać ma do 2060 roku.

Efektów globalizacji jednostki doświadczają w różnym stopniu, zależnym od wielu czynników wśród których wymienić można, np: zamożność kraju zamieszkania, stopień odmienności lokalnej kultury od kultury globalnej, orientację indywidualistyczną vs kolektywistyczną, ogólną zdolność jednostki do adaptacji w sytuacji zmiany, system wartości i zapewne wiele innych. Wyniki badań Kashimy i współpracowników (2011) pokazują, że Chińczycy są przeświadczeni o tym, iż społeczeństwo rozwija się w kierunku od bardziej moralnego i mniej kompetentnego (specjalistyczne, wykształcone) do mniej moralnego i bardziej kompetentnego. Ponadto, dotychczasowe pozytywne doświadczenia z globalizacją są u nich związane dodatnio z pozytywnymi przekonaniami o przyszłości, a negatywne doświadczenia z negatywnymi prognozami. Chińczycy mają dużo więcej niż w społeczeństwach zachodnich pozytywnych przekonań o związku rozwoju gospodarczego i reguł wolnego rynku z rozwojem społecznym. Tłumaczy się to specyfiką rozwoju rynku chińskiego, który w przeciwieństwie do państw zachodu otworzył się niemal „dobrowolnie” na rynek globalny. Jednakże prezentowany szkic psychologicznego modelu globalizacji dotyczy reakcji jednostki z kultury zachodniej na procesy globalizacyjne. Nasza uwaga koncentruje się na tym jak ludzie doświadczają procesów i efektów globalizacji, a nie na modelach mechanizmów, które leżą u podstaw unifikacji i uniwersalizacji regulatorów życia ekonomicznego czy społecznego. Jeśli się nimi interesujemy to tylko z perspektywy użyteczności dla psychologii, dla której w procesach globalizacji szczególnie ważny jest człowiek i jego rozwój. Inaczej mówiąc, ważne jest jego poczucie jakości życia gdyż stanowi psychologiczne pole do analiz procesów i efektów globalizacji (Kowalik, 2015). Idąc dalej tropem myśli tego badacza trzeba podkreślić, że w psychologii chodzi o poznanie roli jednostki w całości przebiegu globalizacji. Uniwersalizacja i unifikacja powstaje przecież wskutek interakcji globalnych zmian ekonomicznych i społecznych z jednostkowymi zmianami jakie zachodzą w ludziach. Inaczej mówiąc rezultaty globalizacji przekładają się na zmiany jakie muszą nastąpić w każdej jednostce ludzkiej. Powstaje więc pytanie: co zmienia się w ludziach wskutek globalizacji? Nie chodzi nam o postawy do globalizacji (Türken i Rudmin, 2013; Senejko i Łoś, 2016), poczucie bycia zglobalizowanym, ani o to w jaki sposób zwykli ludzie postrzegają stopień globalizacji świata, czy też jak oceniają społeczne skut-

ki globalizacji (Yang i in., 2011; Torrelli i in., 2011). Nie chcemy diagnozować społecznych problemów związanych z globalizacją (Reese, Rosenmann i McGarty, 2015). Natomiast przyjmujemy perspektywę psychologiczną i badamy skutki globalizacji dla samorealizacji i rozwoju psychicznego jednostki (Bauman, 2000; Kowalik, 2015; Chiu i Kwan, 2017; Kapoor i Tomar, 2017). Zwracamy uwagę na to w jaki sposób ludzie kategoryzują problemy związane z globalizacją, gdyż w ramach tych kategorii badamy jednostkowe skutki globalizacji. Pewne kategorie proponuje Instytut Levina przy Uniwersytecie Stanowym w Nowym Jorku, który prowadzi stronę internetową poświęconą globalizacji (<http://www.globalization101.org/>). Zawiera ona kompleksowy przegląd informacji na temat 15 kwestii związanych z globalizacją. Są to: handel, technologia, inwestycje, zdrowie, kultura, środowisko, migracja, Międzynarodowy Fundusz Walutowy i Bank Światowy, rozwój, kobiety, międzynarodowe prawo, energia, prawa człowieka, edukacja i media. Wykorzystujemy wymienione kwestie do określenia obszarów, na których jednostka w dobie globalizacji zbiera doświadczenia istotne dla jej rozwoju. Obszary te charakteryzujemy w dalszej części prezentowanego opracowania.

Celem ogólnym naszych badań jest poszukiwanie rozwojowych zmian osobowościowych jednostki jakie zachodzą w warunkach globalizacji. Zakładamy, że globalizacja mimo swojej głównej cechy jaką jest upodobnienie się na całym świecie ekonomicznych i społecznych regulatorów życia społecznego, dotyczy jednostek w różnicowanym stopniu. Jednostka zaś doświadcza procesów globalizacyjnych niezależnie od tego czy sobie je uświadamia, czy nie. Jednocześnie zgadzamy się poglądami badaczy, którzy wskazują obok pozytywnych także negatywne skutki globalizacji (Knorr-Cetina, 2007; Sites, 2000; Torrelli i in., 2011; Melluish, 2014; Kowalik, 2015; Reese, Rosenmann i McGarty, 2015). Globalizacja jest bowiem także źródłem niepokoju, ponieważ zagraża tradycyjnym źródłom wartości. Jest też wg niektórych badaczy podstawowym źródłem niesprawiedliwości, nierówności, korrupcji i przemocy (Nasser, 2005). Jednostka jest odpowiedzialna za jakość swojego życia psychicznego (Kowalik, 2000; Derbis, 2007). Jednakże społeczne i ekonomiczne warunki mogą poprawiać lub hamować ten proces. Procesy globalizacji, które marginalizują i pauperyzują ludzi, hamują także wysiłki na rzecz wartościowego życia. Fu i Chiu (2007) odkryli, że mieszkańcy Hongkongu są w stanie odróżnić nowoczesność, która ceni obiektywność, kompetencje i wiedzę naukową, od westernizacji, która odnosi się do przyjęcia zachodnich wartości kosmologicznych, takich jak prawa człowieka, demokracja i indywidualizm. Procesy globalizacji, które naprawdę zwiększają rozwój i możliwości, wspierają te wysiłki (Salzman, 2008). Jak wiadomo, nie ma prostej przekładalności sytuacji gospodarczej na poczucie jakości życia ludzi (Easterlin, 1974; Veenhoven, 1997; Derbis, 2008), a np. w USA z czasem postęp gospodarczy zaczął obniżać poziom szczęścia ludzi (Czapiński, 2017).

W celu poznania reakcji poznawczej i afektywnej ludzi na globalizację potrzebne jest odpowiednie narzędzie. W tym opracowaniu raportujemy próbę zbudowania takiej skali doświadczania globalizacji (SDG), która pozwoli określić jak jednostka czy dana grupa społeczna spostrzega interakcję ze zglobalizowanym światem z perspektywy własnego rozwoju. Podstawą teoretyczną tej skali jest psychologiczny Model Doświadczania Globalizacji (MDG). W tym autorskim modelu wskazujemy na trzy teoretyczne obszary globalizacji i zakładamy, że jej doświadczane przejawy przekładają się na omówione niżej trzy teoretyczne wymiary osobowości, wrażliwe na procesy globalizacyjne. Te trzy obszary globalizacji to: A. Uniwersalizacja celów i dóbr, B. Poczucie tożsamości i wykluczenie, C. Wyzwania i możliwości. Z kolei przyjęte wymiary osobowości to: 1) Samorealizacja i kreowanie siebie (rozwój własny), 2) Poczucie własnego bezpieczeństwa (poczucie bezpieczeństwa), 3) Poczucie wpływu na procesy i efekty globalizacji we własnej przestrzeni życiowej (poczucie wpływu). W danym wymiarze osobowościowym mogą odzwierciedlać się skutki doświadczania globalizacji z każdego jej obszaru. W dalszej części opracowania wymiary te omawiamy szerzej. Najpierw omówimy obszary Modelu Doświadczania Globalizacji (MDG).

MODEL DOŚWIADCZANIA GLOBALIZACJI (MDG) – OBSZARY GLOBALIZACJI

Dla procesu konstrukcji SDG obszary globalizacji pełnią funkcje generatorów twierdzeń skali, za pomocą których można mierzyć osobowościowe skutki rozwojowe interakcji człowiek – jego przestrzeń życiowa. Wywodzą się z analizy literatury psychologicznej, socjologicznej i ekonomicznej dotyczącej procesów globalizacji. W doświadczaniu globalizacji przez jednostki czy grupy społeczne, czyli w procesach konstruowania rzeczywistości, zawsze te obszary będą się częściowo pokrywać. Człowiek interpretuje środowisko i siebie w ramach własnych kategorii poznawczych, przy czym przekłady te wpływają na same kategorie, przy pomocy których powstały. Zwróćmy raz jeszcze uwagę, że badamy doświadczanie globalizacji przez człowieka, ale nie w sensie na ile czuje się zglobalizowaną osobą, jak dalece zglobalizowany widzi świat, czy jakie ma postawy do globalizacji, ale w sensie reakcji afektywnych i poznawczych na procesy globalizacji, rozumianych jako źródło oraz treść poczucia bezpieczeństwa i zagrożenia, podstawa rozwoju i samorealizacji lub autoeksploatacji, a także jako możliwość aktywnego opanowywania obszarów zglobalizowanego świata. Doświadczanie globalizacji ma źródło w określonych obszarach procesów globalizacji.

Podzielamy pogląd Kowalika (2015), że dla psychologii ważniejsze wydaje się przyjęcie intencjonalnego modelu rozwoju globalizacji, który w większym stopniu niż modele liniowe i cyrkularne dopuszcza włączenie się psychologów w badanie m.in. doświadczania globalizacji. Według modelu liniowego organizacja życia społecznego w dłuższej perspektywie ciągle się doskonali, co sprzyja

jakości życia ludzi. Globalizacja organizuje życie społeczne tak, że ludzkie potrzeby mogą być zaspokojone na tak wysokim poziomie jak nigdy dotąd. Modele cyrkularne opierają się generalnie na zasadzie dodatniego sprzężenia zwrotnego, które mogą być modyfikowane przez sprzężenia ujemne powodowane np. takimi zjawiskami jak terroryzm oraz pozytywny wpływ osiągnięć technicznych także na kraje, w których one nie powstają. Procesy globalizacyjne uruchamiane są przez wzrost populacji ludzi, którzy rosnące potrzeby zaspakajają dewastując środowisko. Wywołuje to napięcia społeczne i przemieszanie się na bardziej obiecujące tereny, co z kolei prowadzi do zderzenia się kultur i konfliktów społeczne. Aby je wygasić władza wzmacnia swoje struktury i przeorganizowuje życie społeczne, co sprzyja innowacji oraz rozpowszechnianiu innowacji technicznych. Tak osiągnięty wzrost dobrobytu prowadzi do zwiększania się populacji ludzkiej i cykl się powtarza (Chase-Dunn, 2002; Petras, 1999).

Obydwa modele pokazują, że globalizacja to normalny proces społeczny do którego ludzie potrafią się przystosować, a koszty jednostek przekładają się z czasem na korzyści społeczeństw. Jednakże są autorzy (Rossi, 2007; Caselli, 2012), wg których globalizacja została zaprojektowana celowo jako reakcja na kryzys ekonomiczny jaki pojawił się w wyniku zniszczeń po II Wojnie Światowej. Projekt wykreowały międzynarodowe organizacje ekonomiczne, np. Bank Światowy odpowiedzialny za środki na odbudowę zniszczeń wojennych. Projekt znany jest jako tzw. plan Marshalla. Warunkiem korzystania z tych środków było zobowiązanie się kraju beneficjentów do odbudowy gospodarki wg zasad ekonomii kapitalistycznej, czego realizacja była nadzorowana przez odpowiednie instytucje finansowe. Tak kreowane procesy globalizacyjne doskonale wzmacniane są przez nowoczesne technologie informatyczne umożliwiające oplatanie świata sieciami powiązań, podobnie jak naczynia wiencowe oplatają serce. Powiązania te mają szereg łatwych do przyjęcia korzyści, które nieuchronnie wciągają ludzi w procesy globalizacyjne. Osiągnięcia techniczne umożliwiły kontrolę systemów finansowych, gospodarczych, bankowych, prawnych, kulturalnych, bezpieczeństwa publicznego i ochrony zdrowia dowolnego kraju oraz efektywną ingerencję w dowolną dziedzinę życia ich mieszkańców (Greenfield i Yan 2006; Marsella, 2012).

Yang i współpracownicy (2011), odkryli, że dla studentów ze Stanów Zjednoczonych, Chin Kontynentalnych, Tajwanu i Hongkongu, globalizacja jest powiązana, acz nie tożsama z modernizacją, westernizacją i amerykanizacją. Jako obszary do kategoryzacji kwestii związanych z globalizacją wykorzystują handel międzynarodowy, technologię i globalizację konsumpcji. Wg nich globalizacja silnie wpływa na kompetencje ludzi, ale nie na ich „ciepło”. Na wspomnianej wyżej stronie „globalization101” Instytutu Lewina w Nowym Yorku, można znaleźć szereg sugestii i konkretnych obszarów na których prowadzone są badania dotyczące procesów globalizacji. W umiarkowanym stopniu korzystaliśmy z nich tworząc

własne obszary przejawiania się procesów globalizacji. W ramach każdego z nich generowaliśmy twierdzenia, które naszym zdaniem – ale w oparciu o analizy teoretyczne oraz wyniki badań empirycznych nad globalizacją – opisywały osobowościowe skutki globalizacji na wymiarach, które w formie skróconej nazywamy: rozwój, bezpieczeństwo i wpływ.

UNIwersALIZACJA CELÓW I DÓBR

Ustanawianie i realizacja celów to podstawowa właściwość człowieka, która pozwala mu na samorealizację i kierowanie własnym rozwojem (Zaleski, 1991). Na pozytywne znaczenie celów dla dobrostanu psychicznego i ich związek z poczuciem kontroli nad własnym życiem zwraca uwagę także Lyubomirsky (2001, 2011). Jej zdaniem zrealizować z satysfakcją można tylko cel jasny, dobrze zdefiniowany, określony w czasie i mierzalny. Szczęście człowieka wynika z realizacji celów życiowych, poczucia kontroli własnych pragnień i zdolności do spełniania samego siebie (Obuchowski, 2000; Ryan i Deci, 2000; Lyubomirsky, 2001, 2011; Kim, Kasser i Lee, 2003; Elliot, Trash i Murayama, 2011).

Tymczasem przestrzeń życiowa współczesnego człowieka zdominowana jest tworzeniem i wymianą dóbr materialnych, co generuje procesy unifikacji dóbr i celów (Scholte, 2000). Polegają one na westernizacji dóbr, liberalizacji zasad ich tworzenia i wymiany oraz powszechności dostępu. Prawie wszyscy ludzie na świecie mają podobny sprzęt RTV i AGD, podobne urządzenia do komunikowania się, komputery, samochody, często ubrania, jedzenie i lekarstwa. Korzystają z tych samych sieci handlowych, systemów bankowych, a także z podobnych „produktów” popkultury. Inaczej mówiąc, z jednej strony ludzie często dążą do tych samych, mocno zmaterializowanych celów. Bywa, że są to nawet zunifikowane formy rozrywki i spędzania wolnego czasu. Chcą posiadać te same rzeczy, podobnie wyglądają. Nie gwarantuje to wspólnej realizacji celów opartej na twórczej kooperacji, oznacza jedynie formalne podobieństwo. Nawet jeśli finalny cel jest ten sam, np. produkcja maszyny, to poszczególne osoby, najwyżej grupki osób, robią inną jej część. Z drugiej strony ludzie dzisiaj są wręcz skazani na współpracę, i to międzynarodową, np. w zakresie zachowania bądź uzyskania pokoju, terroryzmu, biedy, klęsk żywiołowych, rozwiązywania problemów migracji ludności, wytwarzania i dystrybucji energii, zmian klimatycznych, ochrony środowiska czy bezpieczeństwa obywateli. Wspólnota realizacji celów nie znika zupełnie. Istnieją wszak stowarzyszenia, kluby, organizacje, czy partie polityczne, w których zrzeszają się ludzie o podobnych poglądach i celach, które razem je realizują. Deterytorializacja tych dóbr i procesów oznacza nie tylko ich podobieństwo, ale jednocześnie stosunkowo daleko idącą wspólnotę ludzkich celów, losów, doświadczeń oraz podobieństwo dróg rozwoju. Przykładowo z tego obszaru do wymiaru rozwój wygenerowaliśmy twierdzenie: „Mój rozwój i doświadczenia są podobne jak rówieśników”. Do

wymiaru bezpieczeństwo twierdzenie: „Niepokoi mnie, że system bankowy mojego kraju zależy od światowych systemów bankowych”, a do wymiaru wpływ: „Nie mam wpływu na politykę banków”. Po zastosowaniu procedury sędziów kompetentnych, niektóre twierdzenia z tego i innych obszarów zostały wyłączone lub przyporządkowane do innego wymiaru osobowości niż pierwotnie zakładaliśmy. Wyściowa pula wynosiła 85 twierdzeń, więc opisywanie w tym miejscu, które i gdzie przyporządkowali sędziowie wydaje się zbyt szczegółowe.

TOŻSAMOŚĆ I WYKLUCZENIE

Ten obszar dotyczy skutków globalizacji jakie wiążą się z poczuciem tożsamości, segregacją przestrzenną, separacją oraz wykluczeniem. Globalizacja zwiększa częstotliwość kontaktów międzykulturowych, które mogą generować reakcje integracyjne lub wykluczające obcą kulturę. Torelli i współpracownicy (2011) podjęli eksperymentalną próbę badania reakcji ludzi w zglobalizowanych gospodarkach na równoczesną ekspozycję symboli z odmiennych kultur. Okazało się, że ludzie mogą radzić sobie w tych warunkach wzmacniając spostrzeganie różnic kulturowych oraz przejawiać reakcje obronne na „kulturowe zanieczyszczenie” kulturowych marek.

Karin Knorr-Cetina (2007) podkreśla, że globalizacja wpłynęła w istotny sposób na rozwój ruchów społecznych, które negatywnie odnoszą się do zachodniej globalizacji. Oznacza to, że kultura globalna nie zawsze może oferować ludziom ułatwienia adaptacyjne. Podkreśla ona, że uniwersalizacja życia społecznego ogranicza się wyłącznie do stworzenia warunków do prowadzenia tzw. „równoległego życia” – ludzie egzystują obok siebie, ale nie żyją z sobą. Pozwala ona na wzajemną koordynację działania osobom, które przebywają w odległych punktach na Ziemi, co jednak nie zapewnia, a nawet nie oznacza możliwości tworzenia więzi emocjonalnych między nimi. William Sites (2000) idzie jeszcze dalej w krytyce globalizacji. Uważa on, że tak długo, jak jej rozwój nie będzie uwzględniał kultur narodowych, nie spełni ona pokładanych w niej nadziei na doskonalenie życia społecznego. Globalizacja burzy dotychczasowe struktury społeczne, włączając do tego destrukcyjnego procesu władze państwowe, co powoduje, że jednostki stają się samotne i opuszczone. Zdaniem Sitesa taka globalizacja zasługuje na określenie prymitywnej, co nie oznacza, że nie mogłaby ona dostarczać większych korzyści, gdyby odnalazła wspólny język z kulturami narodowymi. Jeśli ten prymitywny jej wariant będzie kontynuowany, to nadmierna uniwersalizacja życia społecznego doprowadzi do upadku tego nowego ładu społecznego. Połowa światowego bogactwa jest obecnie w rękach zaledwie 1% populacji – podaje brytyjski *The Guardian* powołując się na raport banku Credit Suisse (http://administracja.sgh.waw.pl/pl/OW/publikacje/Documents/97_V_13_Wiedza_i_bogactwo_narodow). Z brakiem pracy nieuchronnie łączy się ubóstwo. W dzielnicach biedy, na całym świecie separowanych od dzielnic elit, mocno rozwija się kryminaliza-

cja społeczeństwa. Jest przejawem frustracji i sposobem zdobywania środków do życia. Gdy elity finansowe bez konsekwencji prawnych spekulują na giełdach czy wyprzedają bogactwa narodowe, ludzie ze społecznych dołów łatwo wchodzą w kolizję z prawem nastawionym na penalizację konsekwencji pospolitej przestępczości, np. kradzieży, rozbojów, czy gwałtów.

Przykładowo z obszaru poczucie tożsamości do wymiaru rozwój wygenerowaliśmy twierdzenie: „Mam poczucie, że moja indywidualność nie jest pożądana”, a do wymiaru bezpieczeństwo: „Obawiam się, że żyję w kraju podporządkowanym krajom silniejszym”, zaś do wymiaru wpływ: „Aby się realizować muszę osiągnąć przynajmniej tyle, co inni”.

WYZWANIA I MOŻLIWOŚCI

Obszar wyzwania i możliwości dotyczy przejawów globalizacji związanych z koniecznością podejmowania wyzwań co do tempa pracy, rozwoju, samorealizacji, wyglądu, osiągnięć, wysokiego prestiżu i pozycji społecznej. Do poszukiwania nowych rozwiązań, tzw. innowacji, ludzie zachęceni są albo nawet przynaglani głównie w pracy. Tam też często muszą uczyć się nowych czynności i nabywać rozmaitych nowych kompetencji, aby w pracy awansować lub chociażby się w niej utrzymać. Na bardziej wymagające zmieniają się procesy budujące relację przywiązania pracownika do organizacji (Cohen, 2007). Na co dzień zmieniają się podstawowe sposoby zachowań związane z takimi prostymi czynnościami jak zakup biletu czy rejestracja do lekarza. Zmienia się sposób realizowania zadań bardziej złożonych, jak rozliczenia finansowe, składanie rozmaitych wniosków do urzędów, banków, organizacji itp. Inaczej mówiąc codziennie człowiek staje wobec konieczności odkrywania i korzystania z nowych dostępnych możliwości. Mamy do czynienia ze swoistym prymatem i koniecznością akceptacji nowości. Dotyczy to tak przedmiotów użytkowych oraz gadżetów, jak i zmian w gospodarce, polityce, edukacji, w wymogach ról rodzinnych a także towarzyskich oraz statusu i relacji płci. Człowiek musi wzbogacać swoje zasoby w zakresie umiejętności zawodowych i kompetencji społecznych, bo jest to niejako warunkiem posiadania pracy i sieci społecznych powiązań zawsze przydatnych dla zdrowia psychicznego. Nie ma jednak dowodów, że te wyzwania i konieczności wpływają pozytywnie na rozwój i poczucie bezpieczeństwa ludzi. Można zasadnie przypuszczać, że w wielu przypadkach oznaczają pracoholizm, poczucie bezradności, wypalenie zawodowe czy problemy psychosomatyczne.

Tzw. kultura i klimat organizacyjny faworyzuje zachowania rywalizacyjne, duże zaangażowanie w pracę, a nawet zachowania na rzecz firmy wykraczające poza obowiązki pracownika nazywane zachowaniami obywatelskimi (Organ, Podsakoff i MacKenzie, 2006). Media propagują określony styl życia, odpowiedni wygląd, wystrój mieszkania, rozwój na wszelkich możliwych wymiarach, co mylone jest z samorealizacją.

Możliwości rozwojowe jednostki w zglobalizowanym społeczeństwie w znacznym stopniu wyznacza koncentracja podstawowych regulatorów życia społecznego (prawa, mediów, obyczajów, reguł ekonomicznych określających produkcję i konsumpcję). Przykładowo z tego obszaru globalizacji do wymiaru rozwój wygenerowaliśmy twierdzenie: „Czuję presję otoczenia na osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej”, do wymiaru bezpieczeństwo: „Jeśli nie wytrzymam tempa pracy to ją stracę”, a do wymiaru wpływ: „Jestem bezradny wobec sprzedaży rodzimych firm za granicę”.

MODEL DOŚWIADCZANIA GLOBALIZACJI – WYMIARY OSOBOWOŚCIOWE

Wymiary osobowości tworzące Model Doświadczania Globalizacji (MDG) zostały wyodrębnione na podstawie konstatacji, że globalizacja jako szeroko rozumiany czynnik środowiskowy oddziałuje na człowieka za pomocą co najmniej dwóch ważnych sposobów. Po pierwsze wpływa na jego rozwój, dając mu okazję do wykorzystania własnego potencjału osobowościowego, twórczego i intelektualnego (Bauman, 2000; Cheng i Leung, 2011; Gelfand, Lyons i Lun 2011; Kapoor i Tomar, 2017). Po drugie, jest źródłem lęku egzystencjalnego, dotyczącego zagrożenia dla życia i zdrowia (np. globalny terrorizm, zanieczyszczenie środowiska, ubożenie społeczeństw) oraz lęku z powodu zagrożenia dla tożsamości, co wiąże się z ekspansją obcych wzorców kulturowych (Marsella, 2012; Salzman, 2008; Gelfand, Lyons i Lun, 2011; Torelli i in., 2011). Jeżeli przyjmiemy, że człowiek przynajmniej do pewnego stopnia jest wytworem środowiska w jakim żyje, uzasadnione wydaje się stanowisko, że procesy globalizacji mają wpływ na kształtowanie się osobowości człowieka Taylor i Henry (2000) trafnie zauważają, że obecnie ludzie szybko orientują się w regułach życia społecznego, ponieważ są dość proste i tam gdzie obowiązują są podobne. Wszyscy korzystają z podobnych dóbr materialnych, technologii i wytworów kultury. Takie „zglobalizowane okulary” unifikują obraz rzeczywistości, ponieważ ludzie gromadzą zbliżone rodzaje doświadczeń życiowych i podobnie się zachowują (Kowalik, 2015). Trudno nie uznać, że sposób interpretacji rzeczywistości ma podstawowe znaczenie dla funkcjonowania jednostki jako pracownika, członka rodziny i różnych grup społecznych, a także obywatela kraju, Europy czy świata.

W proponowanym MDG rozpatrujemy trzy wymiary osobowościowe, które odzwierciedlają skutki interakcji człowiek – jego przestrzeń życiowa: 1) Samorealizacja i rozwój własny (rozwój), 2) Poczucie własnego bezpieczeństwa (bezpieczeństwo), 3) Poczucie wpływu na procesy i efekty globalizacji we własnej przestrzeni życiowej (wpływ). Dlaczego te wymiary? Podstawa teoretyczna naszego wyboru wynika z interakcyjnego rozumienia relacji człowiek – jego przestrzeń życiowa, które pozwala na ocenę efektów rozwojowych i autoeksploatacyjnych globalizacji. Zdaniem Kowalika (2015) efekty te powstają w drodze osobistego przekładu rzeczywistości

na jej subiektywną reprezentację, którego jednostka dokonuje na wielu poziomach, odpowiadających rodzajom definicji wyróżnionym przez Ajdukiewicza (1965). Jest to odpowiednio poziom realistyczny, nominalny i projektujący. Przekład ten rozumiemy jako proces poznawczego i afektywnego doświadczania rzeczywistości, które leży u podstaw rozwoju i zachowań jednostki. Jednocześnie podzieleny wspomniany wyżej pogląd, że szczęście człowieka wynika z realizacji celów życiowych, poczucia kontroli własnych pragnień i zdolności do spełniania samego siebie (Obuchowski, 2000; Ryan i Deci, 2000; Kim, Kasser i Lee, 2003; Lyubomirsky, 2001, 2011; Elliot, Trash i Murayama, 2011). Ustanawianie i realizacja celów to podstawowa właściwość człowieka, która pozwala na samorealizację i kierowanie własnym rozwojem (Zaleski, 1991).

Nasze ujęcie jest nowatorską próbą odpowiedzi na pytanie: co globalizacja czyni z człowiekiem, jak wpływa na jego osobowość? We współczesnej literaturze pytanie to raczej nie pojawia się wprost, a odpowiedzi buduje się w oparciu o pojęcie ja (self-concept), wprowadzając różne jego odmiany, odnoszące się do tych aspektów tożsamości, które są ważną z punktu widzenia procesów globalizacji (np. pojęcie biculturowej tożsamości wprowadzone przez Arnetta, 2002). Jakkolwiek ciekawe, podejście to wydaje się zbyt fragmentarycznie ujmować interesujące nas zależności. Psychologia osobowości, w głównym nurcie badań poszukuje zaś ogólnych prawidłowości dotyczących osobowości w zglobalizowanym świecie, na przykład międzykulturowego podobieństwa modelu Wielkiej Piątki (Kajonius i Giolla, 2017). Nasze podejście jest odmienne. W kontekście globalizacji należy traktować je jako próbę eksploracji wpływu procesów globalizacyjnych na osobowość człowieka, a jednocześnie konfirmacji wyróżnionych czynników osobowościowych, które na te procesy mają być najbardziej wrażliwe.

WYMIARY SAMOREALIZACJA I ROZWÓJ WŁASNY ORAZ POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA

Wymiary rozwój i bezpieczeństwo, wprowadzamy do MDG zakładając, że osoba zawsze plasuje się w jakimś punkcie kontinuum wysokie bezpieczeństwo – poczucie zagrożenia. W epoce globalizacji, która wymaga nieustannego rozważania alternatyw, szczególnego znaczenia motywacyjnego nabiera ocena ryzyka podejmowanych działań. Ryzyko wyboru zaś jest instrumentem rozwoju. Decyzje te, często dotyczą fundamentalnych kwestii dla podmiotu: tożsamości, wolności, sensu życia. Z jednej strony możliwa jest strategia ochronna zorientowana na unikanie niepewności i niebezpieczeństw, a z drugiej aktywne rozwiązywanie problemów i stawianie nowych celów lub realizacja już wyznaczonych, co prowadzi do rozwoju.

Z perspektywy rozwojowej, według nas najważniejszej w projektowaniu i ocenianiu własnego życia, sens adaptacyjnego rozwoju polega na samorealizacji i kreowaniu siebie. Seligman (2011) rozszerzając swój trójczynnikiowy model autentycznego szczęścia (pozytywne emocje,

zaangażowanie, sens życia) za najważniejszy wskaźnik dobrostanu uznaje nie zadowolenie z życia, ale rozkwit rozumiany jako życie pełnią. O procesach samorealizacji jednostki poziom bezpieczeństwa nie przesądza, ale się z nimi wiąże. Zapewne wysoki poziom bezpieczeństwa zazwyczaj sprzyja samorealizacji, ale wysoki i długotrwały może osłabiać wysiłki na rzecz jego utrzymania, np. z powodu ulegania złudzeniu trwałości pozytywnych efektów dynamicznej relacji człowiek – jego przestrzeń życiowa. W konsekwencji pojawi się poczucie zagrożenia, które będzie utrudniać rozwój i sprzyjać autoeksploatacji, przynajmniej dopóty, dopóki podmiot sobie z nim nie poradzi. Podmiot rozwija się i realizuje w procesie wahań poziomu bezpieczeństwa, które w każdym momencie życia afektywnie się bilansuje. Rzecz w tym, że bilans ten może być dodatni lub ujemny. W rzeczywistości zerowy nie zachodzi, gdyż oznaczałoby to wyłączenie afektów z procesów regulacji, co nie jest możliwe.

Globalizacja jest procesem nieuniknionym, wobec którego jednostka musi zająć stanowisko. Skłania więc do transgresji wewnętrznych, w sensie zmiany dotychczasowych sposobów myślenia i działania. Modyfikacje te, są zazwyczaj trudne, ponieważ dotyczą podstawowych elementów osobowości obejmując również duchowość. Globalizacja może być wręcz dystraktorem rozwoju tożsamości, będącej osiąwością właściwością osobowości (Erikson, 1997; Ledzińska, 2006). Jeśli zaś ład globalny spstrzegany jest jako zagrażający, może przyczyniać się do anomii w sferze konstrukcji Ja oraz motywacji (Norasakkunkit i Uchida, 2011). Część autorów stwierdza wręcz, że świat i ludzie kształtowani są przez sprzeczne trendy globalizacji i tożsamości (Castells, 1997). Z poczuciem bezpieczeństwa, efektywnością rozwoju i postrzeganym wpływem na własne życie może być związane najważniejsze zadanie, jakie stoi przed współczesnym człowiekiem: konstrukcja indywidualnej tożsamości uwzględniająca dynamiczne zmiany środowiska i społeczeństwa.

Przesłankę do włączenia rozwoju jako wymiaru MDG stanowią także motywacyjne koncepcje szczęścia. Ryan i Deci (2000) w teorii autodeterminacji podkreślają, że zaspokojenie uniwersalnych potrzeb autonomii, kompetencji i bliskości jest warunkiem rozwoju psychicznego człowieka. Ludzi motywuje do działania motywacja wewnętrzna (naturalne dążenie do asymilacji, mistrzostwa, poznania) i zewnętrzna – instrumentalna (przymus, zysk, sława, uniknięcie kary). W warunkach globalizacji, kształtowanych przez modernizację i uniwersalizację, odpowiednikiem preferowanej, jak się wydaje, motywacji zewnętrznej są cele zewnętrzne czyli orientacja na bogactwo, sukces czy budowę własnego wizerunku, a nie na cele wewnętrzne czyli rozwój psychiczny (Kasser i Ryan, 1996). Z kolei przewadze motywacji zewnętrznej nad wewnętrzną odpowiada obniżony dobrostan, gorsze przystosowanie i funkcjonowanie społeczne (Kasser i Ryan, 1996; Lyubomirsky, 2001; Skarżyńska, 2003). Pobudki wewnętrzne są warunkiem osiągnięcia celów i zaangażowania (Elliot i Church, 1997; Elliot i Murayama, 2008; Elliot, Trash i Murayama, 2011).

WYMIAR POCZUCIE WPŁYWU

Trzecia zmienna dotyczy poczucia możliwości aktywnego wpływu na procesy i efekty globalizacji. Nie chodzi tutaj o klasyczne rozróżnienie na poczucie kontroli wewnętrznej i zewnętrznej, ale o specyficzne rozumienie wpływu w sensie możliwości aktywnego/biernego oddziaływania na globalizację jako proces. Zakładamy, że aktywność celowa człowieka ukierunkowana jest nie tylko na przeżycie, ale i na szczęście, czy też inaczej mówiąc, na możliwie dobrą jakość życia w danych warunkach. Poczucie kontroli koreluje ze szczęściem a jego brak z depresją. Osoby mające poczucie kontroli, najlepiej średnie, dobrze sobie radzą z wyzwaniami, co podnosi ich subiektywny dobrostan (Czapiński, 2005). Z poczuciem wpływu związane jest poczucie wolności. W czasach globalizacji, ze względu na przymusowy charakter podejmowania decyzji i wyborów, wolność nie zawsze wydaje się być wartością pozytywną. W dobie uniwersalizacji sprowadza się ona do swobody wyboru spośród dostarczonych przez masową kulturę wzorów działania, myślenia i ekspresji emocji.

Rozumiejac, że dla rozwoju człowieka ważnych jest wiele czynników, przyjmujemy że szczególnie ważne są: 1) Rozwój, 2) Poczucie bezpieczeństwa, 3) Poczucie wpływu. Czynniki te w podobnej postaci wymieniane są w psychologicznych koncepcjach osobowości zorientowanych humanistycznie. Na przykład już Klopfer (1954), wprawdzie w kontekście testów projekcyjnych, ale zwraca uwagę, że osoba twórcza, przez nas rozumiana jako rozwijająca się, charakteryzuje się: zintegrowaną osobowością, dojrzałością emocjonalną i zdolnością do nawiązywania konstruktywnych relacji ze światem i z innymi osobami. Tak rozwijająca się osoba realizuje podkreślaną przez Klopfera potrzebę podstawowego bezpieczeństwa emocjonalnego i przynależności, które szczególnie znane są z teorii potrzeb i motywacji Masłowa (2013). Poza tym do bezpieczeństwa, nieufności i zaufania nawiązują prace na temat przywiązania (Ainsworth i in., 1978/2015; Bowlby, 1969/2007; Bańka i Wołowska, 2007; van IJzendoorn i Bakermans-Kranenburg, 2014; Derbis i Lubiewska, 2016).

KONSTRUKCJA SKALI DOŚWIADCZANIA GLOBALIZACJI (SDG)

OPRACOWANIE WSTĘPNEJ WERSJI SKALI SDG

Głównym celem konstrukcji Skali Doświadczania Globalizacji (SDG) było stworzenie narzędzia mierzącego spostrzeżenie skutków globalizacji z perspektywy rozwoju własnego jednostki na określonych trzech wymiarach osobowości Modelu Doświadczania Globalizacji (MDG). Skala mierzy doświadczanie globalizacji przez człowieka w sensie reakcji afektywnych i poznawczych na procesy globalizacji, a nie w sensie na ile czuje się zglobalizowaną osobą, jak dalece zglobalizowany widzi świat, czy jakie ma postawy do globalizacji. Przyjęte z MDG trzy

wymiary to: samorealizacja i rozwój własny, poczucie bezpieczeństwa oraz poczucie wpływu. Inaczej mówiąc, jest to narzędzie do pomiaru osobowościowych efektów interakcji jednostki ze zglobalizowanym światem w celu uzyskania odpowiedzi na pytania: co globalizacja czyni z człowiekiem, jak wpływa na jego osobowość?

Podstawę analizowanej w tym opracowaniu wersji 14 pozycyjnej SDG była wyjściowa pula 85 pozycji, wygenerowana przez autorów tego opracowania z trzech obszarów globalizacji uwzględnionych w MDG. Z obszaru A (unifikacja dóbr i celów) pochodziło 30 pozycji, z obszaru B (tożsamość i wykluczenie) 29, zaś z obszaru C (wyzwanie i możliwości) pozycji 26. Z tych 85 pozycji 26 dotyczyło rozwoju, 41 bezpieczeństwa a 18 wpływu. Ponownego przyporządkowania najbardziej reprezentatywnych twierdzeń do obszarów globalizacji i wymiarów osobowości dokonano za pomocą metody sędziów kompetentnych, którzy zostali przeszkoleni w zakresie założeń i treści MDG. Twierdzenia do obszarów i wymiarów sędziowie przyporządkowywali w dwóch osobnych procedurach. Za pomocą procedury oceny zgodności zaproponowanej przez Lawshego, wybrano stwierdzenia, gdzie zgodność osiągnęło większość sędziów (4/5). Zostały 53 stwierdzenia, poddane ocenie w 2 etapie – dopasowania twierdzeń do wymiarów osobowości. Obliczono 3 wskaźniki W Kendalla dla każdego wymiaru osobno. Współczynnik W – Kendalla wyniósł dla rozwoju .52 (12 twierdzeń), bezpieczeństwa .67 (26 twierdzeń) i wpływu .41(15 twierdzeń). W kolejnym kroku na podstawie największego zróżnicowania ocen sędziów odrzucono 8 twierdzeń i pozostało ich 45. Zamierzeniem autorów było stworzenie narzędzia możliwie trafnego i rzetelnego, ale o niewielkiej liczbie pozycji. W procesie walidacji osoby badane na 5 stopniowej skali oceniały stopień w jakim poszczególne twierdzenia oddają to, co zdarza się im doświadczać w codziennym życiu. Poszczególne wartości opisano: 1 – w bardzo małym stopniu, 2 – w nieznacznym stopniu, 3 – średnio, 4 – w znacznym stopniu, 5 – w bardzo dużym stopniu. W wyniku dalszego postępowania walidacyjnego powstała wersja 14 pozycyjna kwestionariusza.

STRUKTURA CZYNNIKOWA SDG I JEJ WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE

Badanie pierwsze przeprowadzono w celu selekcji pozycji skali oraz określenia jej struktury czynnikowej. Zebrane dane umożliwiły sprawdzenie mocy dyskryminacyjnej pozycji oraz wstępne oszacowanie rzetelności narzędzia.

OSOBY BADANE

W badaniu pierwszym udział wzięło $N=170$ osób (w tym kobiety, $n=103$, wiek: $M=45.3$; $sd=17.7$). Uczestnikami badania byli studenci studiów zaocznych i Uniwersytetu III Wieku, osoby bezrobotne, nauczyciele, pracownicy administracji oraz osoby wykonujący różne prace fizyczne.

WYNIKI

Test sferyczności Bartletta, który okazał się istotny [$\chi^2(91)=818.400, p<.05$], jak i miara KMO=.780, sugerowały adekwatność próby do przeprowadzenia analizy czynnikowej. Spośród 45 pozycji pierwotnej wersji SDG, analizie czynnikowej poddano 14 pozycji, które w największym stopniu korelowały z całością skali (na poziomie .41 lub większym). Korelacje pozycji z całością skali oraz ich średnie i odchylenia standardowe przedstawia Tabela 1.

Tabela 1
Współczynniki korelacji r Pearsona poszczególnych pozycji z całością skali. Wszystkie współczynniki są istotne na poziomie $p<.001$

Pozycja skali	r
Ubolewam, że rodzime obyczaje są wypierane przez zachodnie	.64
Jestem bezradny wobec faktu, że liczne obowiązujące w moim kraju regulacje finansowe i prawne ustalone są poza jego granicami	.55
Jestem bezradny wobec sprzedaży rodzimych firm za granicę	.52
Nie mam wpływu na politykę banków	.47
Niepokoi mnie, że system bankowy mojego kraju zależny jest od światowych systemów bankowych	.58
Moje indywidualne wartości są zagrożone przez obce kultury	.58
Wielokulturowość zagraża mi	.50
Obawiam się, że żyję w kraju podporządkowanym krajom silniejszym	.59
Czuję się zagrożony, bo nie wiem, czy jestem bardziej obywatelem Europy czy swojego kraju	.57
Czuję się zagrożony z powodu wszechobecności międzynarodowych korporacji	.50
Aby się realizować muszę osiągnąć przynajmniej tyle, co inni	.47
Czuję presję otoczenia na osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej	.49
Mam poczucie, że moja indywidualność nie jest pożądana	.46
Trudno jest mi sprostać wymaganiom roli współczesnego członka rodziny	.41

Wykonano analizę czynnikową metodą głównych składowych. Analiza wstępnego rozwiązania w oparciu o wartości własne składowych sugerowała rozwiązanie trzy-czynnikowe (wyjaśniające 56.84% wariacji), natomiast *screen-test* Cattela sugerował rozwiązanie dwuczynnikowe (wyjaśniające 47.71% wariacji). Po pogłębionej analizie otrzymanych wyników oraz kształtu osypiska przyjęto rozwiązanie trzyczynnikowe – wyjaśniające większy procent wariacji oraz zgodne z liczbą proponowanych w części teoretycznej wymiarów doświadczenia globalizacji. Czynniki 1 odpowiada treściowo wymiarowi POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA i wyjaśnia 27.93% wariacji. Czynniki 2 odpowiada wymiarowi SAMOREALIZACJA I KREOWANIE SIEBIE (ROZWÓJ), wyjaśnia 19.77% wariacji, zaś czynnik 3 odpowiadający wymiarowi POCZUCIE WPŁYWU wyjaśnia 9.13% wariacji. Wartości własne poszczególnych czynników wyniosły odpowiednio: dla czynnika 1: 3.91; dla czynnika 2: 2.77; dla czynnika trzeciego: 1.28. Ładunki czynnikowe dla poszczególnych pozycji zawiera Tabela 2.

Z przeprowadzonych analiz wynika, że struktura czynnikowa Skali Doświadczenia Globalizacji odpowiada tej zaproponowanej w części teoretycznej. Trzy wyodrębnione czynniki cechują się zadowalającą rzetelnością (wartości α Cronbacha dla czynników podano w Tabeli 2; dla całej skali $\alpha=.80$). Treściowo odpowiadają zaproponowanym osobowościowym wymiarom doświadczenia globalizacji: bezpieczeństwu, rozwojowi i wpływowi. Poszczególne pozycje cechują się zadowalającą mocą dyskryminacyjną, a sama skala zadowalającą zgodnością

wewnętrzną (Tabela 1). To samo dotyczy trzech wyodrębnionych czynników (Tabela 3). Otrzymane wyniki okazały się na tyle zadowalające, że podjęto dalszą pracę zmierzającą do potwierdzenia struktury czynnikowej skali.

WERYFIKACJA STRUKTURY SKALI – ANALIZA KONFIRMACYJNA SDG

OSOBY BADANE

W badaniu 2 udział wzięło 426 osób (z czego 309 osób to kobiety; wiek $M=37.61$; $SD=18.01$). Uczestnikami badania byli studenci studiów dziennych i zaocznych oraz Uniwersytetu III Wieku, nauczyciele i położne, a także osoby wykonujące różne prace fizyczne.

ANALIZA KONFIRMACYJNA

Analizę konfirmacyjną przeprowadzono na macierzy danych surowych, metodą największej wiarygodności, za pomocą programu AMOS 21.00. Testowano hipote-

Tabela 2

Pozycje i ładunki czynnikowe EFA Skali Doświadczania Globalizacji. Metoda wyodrębniania czynników – głównych składowych. Metoda rotacji – Oblimin z normalizacją Kaisera

Pozycje skali	Składowa		
	1	2	3
Czynnik 1 (Bezpieczeństwo), $\alpha=.79$			
Moje indywidualne wartości są zagrożone przez obce kultury	.813		
Wielokulturowość zagraża mi	.759		
Niepokoi mnie, że system bankowy mojego kraju zależny jest od światowych systemów bankowych	.685		
Czuję się zagrożony, bo nie wiem, czy jestem bardziej obywatelem Europy czy swojego kraju	.645		
Obawiam się, że żyję w kraju podporządkowanym krajom silniejszym	.498		
Czuję się zagrożony z powodu wszechobecności międzynarodowych korporacji	.489		
Czynnik 2 (Rozwój), $\alpha=.73$			
Bez odpowiednich osiągnięć w pracy nie będę miał dobrej pozycji społecznej		.897	
Czuję presję otoczenia na osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej		.896	
Aby się realizować muszę osiągnąć przynajmniej tyle co inni		.837	
Trudno jest mi sprostać wymaganiom roli współczesnego członka rodziny		.672	
Czynnik 3 (Wpływ), $\alpha=.69$			
Jestem bezradny wobec sprzedaży rodzimych firm za granicę			.853
Jestem bezradny wobec faktu, że liczne obowiązujące w moim kraju regulacje finansowe i prawne ustalone są poza jego granicami			.807
Ubolewam, że rodzime obyczaje są wypierane przez zachodnie			.651
Nie mam wpływu na politykę banków			.439

Tabela 3

Współczynniki korelacji r Pearsona poszczególnych pozycji z właściwymi im podskalami

Pozycja	Bezpieczeństwo
Niepokoi mnie, że system bankowy mojego kraju zależny jest od światowych systemów bankowych	.72
Moje indywidualne wartości są zagrożone przez obce kultury	.74
Wielokulturowość zagraża mi	.72
Obawiam się, że żyję w kraju podporządkowanym krajom silniejszym	.66
Czuję się zagrożony, bo nie wiem, czy jestem bardziej obywatelem Europy czy swojego kraju	.69
Czuję się zagrożony z powodu wszechobecności międzynarodowych korporacji	.43
	Samorealizacja i rozwój
Aby się realizować muszę osiągnąć przynajmniej tyle, co inni	.79
Czuję presję otoczenia na osiągnięcie wysokiej pozycji społecznej	.86
Mam poczucie, że moja indywidualność nie jest pożądana	.59
Trudno jest mi sprostać wymaganiom roli współczesnego członka rodziny	.73
	Wpływ
Ubolewam, że rodzime obyczaje są wypierane przez zachodnie	.77
Jestem bezradny wobec faktu, że liczne obowiązujące w moim kraju regulacje finansowe i prawne ustalone są poza jego granicami	.74
Jestem bezradny wobec sprzedaży rodzimych firm za granicę	.78
Nie mam wpływu na politykę banków	.62

zę, że na strukturę skali składają się 3 czynniki, odpowiadające czynnikom wyodrębnionym za pomocą EFA w badaniu 1. Wskaźniki dopasowania modelu zawiera Tabela 4 (model 1). Sprawdzono też dopasowanie modelu 2, w którym uwzględniono kowariancje pomiędzy błędami zmiennych endogennych. Kowariancje te mogą wynikać z tendencji do odpowiadania na pozycje kwestionariusza, zawierające podobne lub takie same sformułowania afektywne (np., „Czuję się zagrożony...”). Jak widać w Tabeli 4 uwzględnienie kowariancji błędów wpłynęło na poprawę właściwości modelu. Biorąc pod uwagę wyróżnione wskaźniki można stwierdzić, że model 2 jest dobrze dopasowany do danych i konfirmuje trzyczynnikową strukturę SDG.

Tabela 4
Wskaźniki dopasowania modeli w konfirmacyjnej analizie czynnikowej

	χ^2	$p <$	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	TLI
Model 1	235.937	.001	.075	.921	.888	.880	.852
Model 2	.53	.12	.024	.978	.956	.991	.984

WERYFIKACJA TRAFNOŚCI ZBIEŻNEJ I ROZBIEŻNEJ

Zaproponowane w MDG i wyodrębnione w SDG trzy wymiary: 1) samorealizacja i rozwój własny, 2) poczucie bezpieczeństwa, 3) poczucie wpływu, traktujemy jako cechy osobowości szczególnie wrażliwe na oddziaływanie globalizacji. Skala została tak skonstruowana by jej rosnący wynik odzwierciedlał negatywne doświadczenia człowieka związane z życiem w zglobalizowanym świecie. Te negatywne doświadczenia powinny przekładać się na gorsze poczucie jakości życia. Przyjęto, że o trafności zbieżnej skali będzie świadczyć ujemna korelacja z poczuciem jakości życia mierzonym za pomocą skali SWLS (Diener i in., 1985).

Globalizacja traktowana jest jako źródło lęku (np. Salzamn, 2008; Marsella, 2012), które powinno znaleźć swoje odzwierciedlenie w SDG, szczególnie w podskali POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA. Pozytywną korelację z neurotycznością mierzoną za pomocą testu TIPI P1 (Srokowska i in., 2014) traktować będziemy zatem jako potwierdzenie trafności zbieżnej zarówno tej podskali jak i całego narzędzia SDG. Przypuszczamy także, że istnieje negatywny związek między SDG i ugodością. To znaczy, wzrostowi negatywnego doświadczenia globalizacji będzie towarzyszył spadek ugodości. Negatywne doświadczenie globalizacji powinno być szczególnie silne u osób niechętnie odnoszących się do narzucania im nowych wartości, idei czy nawet technologii, jakich źródłem jest globalizacja (np. Oke, 2009; Melluish, 2014; Kowalik, 2015). Przypuszczamy też, że negatywne doświadczenie globalizacji będzie silniejsze u ludzi o raczej niskiej samoocenie, skłonnych źle spostrzegać siebie, swoją przyszłość i otaczający świat. Potwierdzeniem tego przy-

puszczenia będzie ujemna korelacja skali SDG ze skalą samooceny SES (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek i Dzwonkowska, 2007) oraz ze Skalą Orientacji Pozytywnej (Łaguna, Oleś i Filipiuk, 2011).

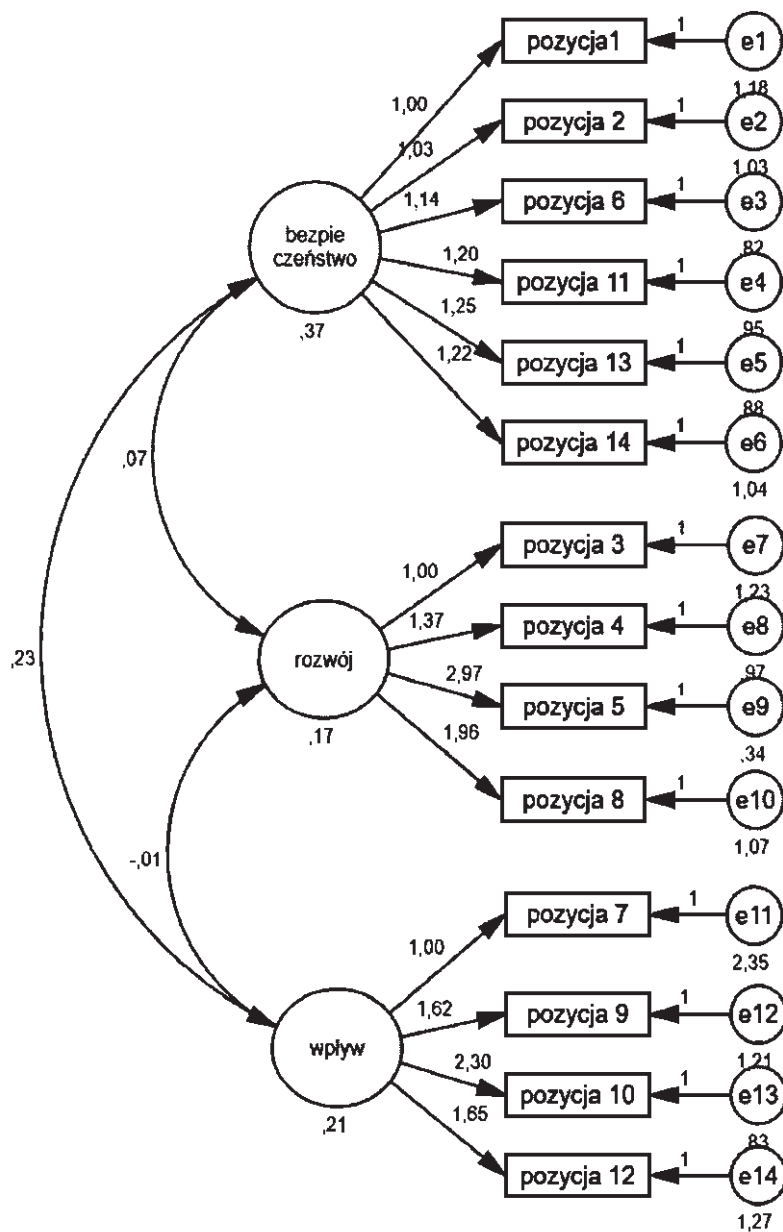
Jednocześnie takie cechy jak ekstrawersja, sumienność i otwartość na doświadczenia nie powinny mieć związku z SDG, co będziemy traktowali jako potwierdzenie trafności rozbieżnej skali.

Ponieważ globalizacja stwarza warunki, w których ludzie żyją obok siebie, ale nie ze sobą (Knorr-Cetina, 2007), może prowadzić do poczucia wyobcowania czy osamotnienia, zwłaszcza u osób nie akceptujących zglobalizowanego świata. Negatywne doświadczenie globalizacji, tak jak je ujmuje SDG, powinno zatem wiązać się z poczuciem osa-

motnienia czy wyalienowania. Oczekujemy więc pozytywnej korelacji naszej skali ze Skalą do pomiaru poczucia samotności De Jong Gierveld (polska adaptacja Grygiel i in., 2013). Skala ta mierzy ogólną satysfakcję z relacji interpersonalnych, a brak tej satysfakcji traktowany jest jako poczucie samotności czy niezrealizowana potrzeba bliskości.

Wyodrębniony w analizach wymiar POCZUCIA WPŁYWU, dotyczy poczucia możliwości aktywnego wpływu na procesy i efekty globalizacji. Potwierdzeniem trafności zbieżnej tego wymiaru jak i całej skali będzie negatywna korelacja z takimi narzędziami jak Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności (Generalized Self-Efficacy Scale – GSES; Juczyński, 2000), czy Skala Panowania (Mastery Scale; Pearlin, Lieberman, Menaughan, Mullan, 1981, za: Bańka, 2015). Pierwsza skala dotyczy ogólnych przekonań jednostki co do możliwości poradzenia sobie przez nią z trudnymi sytuacjami i przeszkodami. Druga zaś dotyczy „panowania” rozumianego jako poczucie kontroli nad zdarzeniami życiowymi. Niskie poczucie wpływu w SDG powinno przekładać się na niskie wyniki w obu tych skalach.

Wyodrębniony przez nas wymiar SAMOREALIZACJA i kreowanie siebie, opiera się między innymi na założeniu, że globalizacja jest procesem nieuniknionym, wobec którego jednostka musi zająć jakieś stanowisko, co skłania ją do transgresji wewnętrznych w obrębie fundamentalnych dla niej kwestii: tożsamości, wolności, sensu życia. W tym kontekście negatywne doświadczenie globalizacji można rozumieć jako brak poczucia sensu życia lub jego poszukiwania poza wyznaczonymi przez globalizację ramami funkcjonowania człowieka. Oczekujemy więc, że SDG wiąże się zarówno z sensem życia jak

Ryc. 1. Trójczynnikiowy model SDG (model 2, dla większej czytelności ryciny pominięto kowariancje między błędami)

i jego poszukiwaniem, mierzonymi za pomocą skali MLQ Stegera i współpracowników w polskiej adaptacji Kossakowskiej, Kwiatka i Stefaniaka (2013).

Potwierdzeniem trafności zbieżnej SDG będzie w końcu jej związek z kwestionariuszem mierzącym postawy

wobec globalizacji. Kwestionariusz Świat – Ja autorstwa Senejko i Łosia (2016) składa się z 3 skal mierzących odpowiednio: postawę lękliwą, postawę krytyczną i postawę akceptującą.

WYNIKI I DYSKUSJA

Zamieszczone w Tabeli 5 współczynniki korelacji potwierdzają większość naszych przypuszczeń, świadczą więc o trafności zbieżnej jak i rozbieżnej narzędzia.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, nasze przypuszczenia potwierdziły się przede wszystkim w przypadku negatywnego związku skali SDG z cechami osobowości: ugodowością i neurotycznością. Potwierdził się też przewidywany negatywny związek SDG z samoskutecznością i panowaniem oraz z samooceną. Tak jak przypuszczaliśmy, występuje brak związku SDG z takimi cechami osobowości jak ekstrawersja, sumienność i otwartość na doświadczenia (choć w przypadku tej cechy wystąpiła jedna, ale słaba korelacja z wymiarem POCZUCIE WPLYWU), co traktujemy jako potwierdzenie trafności rozbieżnej skali.

Potwierdzeniem trafności zbieżnej dla wymiaru wpływ, jak i całej skali, miała być negatywna korelacja z takimi narzędziami jak Skala Uogólnionej Własnej Skuteczności, czy Skala Panowania. Brak tutaj związku jest zaskakującym rezultatem i na tym etapie analizy trudno znaleźć dla niego satysfakcjonujące uzasadnienie teoretyczne. Być może skala ta dotyka obszarów, na które człowiek nie może, w zglobalizowanym świecie, mieć wpływu i pozostaje mu tylko smutna konstatacja tego faktu. Stąd negatywna korelacja tej podskali z poszukiwaniem sensu (MLQ) i postawą akceptującą, a pozytywna z postawą krytyczną (KŚJ).

Podskale SDG korelują z wybranymi zmiennymi podobnie jak cała skala, ale występują też pewne zależ-

ności charakterystyczne dla konkretnych podskal. Na przykład przewidywany negatywny związek SDG i poczucia jakości życia mierzonego skalą SWLS występuje jedynie dla podskali SAMOREALIZACJA I ROZWÓJ. Wyniki w tej podskali łączą się też szczególnie wyraźnie (i w kierunku zgodnym z przewidywanym) z samooceną, orientacją pozytywną, poczuciem samotności i obecnością sensu w życiu, a także panowaniem i neurotycznością. Natomiast podskala POCZUCIE WPLYWU wiąże się wyraźniej niż inne podskale oraz cała SDG z poszukiwaniem sensu i obecnością sensu (w życiu), a także z poczuciem samotności.

Tak jak przewidywano istnieje związek SDG z kwestionariuszem postaw wobec globalizacji KŚ-J. Skala SDG wiąże się pozytywnie z krytyczną i lękliwą postawą wobec globalizacji, a negatywnie z postawą akceptującą. To samo dotyczy podskal SDG, z wyjątkiem POCZUCIA SAMOREALIZACJI I ROZWOJU i postawy akceptującej, gdzie istnieje związek pozytywny, który należy uznać za paradoksalny. Być może na związek ten należy spojrzeć w kategoriach rozwojowych właśnie: w tym sensie trudności jakich doświadcza jednostka za sprawą globalizacji (zawarte w pozycjach podskali) spozstrzega ona jako szansę na rozwój i osiągnięcie samorealizacji. Z drugiej strony – trudności jakich doświadcza jednostka mają szansę być rozwiązane dzięki globalizacji? Otrzymane dane nie pozwalają niestety na rozstrzygnięcie tej kwestii, sugerują natomiast, że związek globalizacji i rozwoju człowieka może nie być prostoliniowy.

Tabela 5
Korelacje *r* Pearsona skali SDG i jej podskal z wybranymi zmiennymi

Metoda badania	N	SDG wynik ogólny	SDG bezpieczeństwo	SDG samorealizacja i rozwój	SDG wpływ
samoskuteczność GSES	140	-.25**	-.18	-.19*	-.16
Poczucie jakości życia/SWLS	140	.01	.15	-.29***	.12
panowanie/MS	140	-.17	-.08	-.25**	-.04
ekstrawersja/TIPI PL	140	.00	.03	-.06	.02
sumienność/TIPI PL	140	-.12	-.02	-.11	-.14
ugodowość/TIPI PL	140	-.31***	-.30***	-.16	-.19*
neurotyczność/TIPI PL	140	-.25**	-.12	-.25**	-.16
otwartość/TIPI PL	140	-.07	-.19*	.14	-.07
samoocena	211	-.17*	-.09	-.41***	.09
orientacja pozytywna SOP	211	-.10	-.02	-.35***	.10
poczucie samotności Skala De Jong Gierved	211	.06	-.01	.33***	-.15*
obecność sensu/MLQ-P	211	.02	.10	-.31***	.19**
poszukiwanie sensu MLQ-S	211	.03	.05	.20**	-.16*
postawa akceptująca KŚJ	193	-.20**	-.25***	.23**	-.36***
postawa krytyczna KŚJ	193	.43***	.47***	.09	.35***
postawa lękliwa/ KŚJ	193	.38***	.38***	.19**	.28***

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

PODSUMOWANIE

W przedstawionym opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na bardzo ogólne pytanie: co globalizacja czyni z człowiekiem? W tym celu zaproponowano Model Doświadczania Globalizacji oraz podjęto próbę opracowania na jego podstawie Skali Doświadczania Globalizacji. W modelu zaproponowano trzy wymiary doświadczania globalizacji, traktując je jako cechy osobowości szczególnie wrażliwe na jej oddziaływanie. Wymiary teoretyczne uzyskały potwierdzenie empiryczne – najpierw w eksploracyjnej analizie czynnikowej, a następnie w analizie konfirmacyjnej. Aktualny poziom jej walidacji pozwala na zastosowanie do psychologicznych badań naukowych. Zaprezentowane wyniki dwóch badań pozwalają stwierdzić, że Skala Doświadczania Globalizacji cechuje się zadowalającymi właściwościami psychometrycznymi i może stanowić przydatne narzędzie badania wpływu procesów globalizacyjnych na osobowość człowieka dorosłego.

Badania nad trafnością skali wykazały, że SDG wiąże się istotnie neurotycznością i ugodowością, a także poczuciem samoskuteczności, panowania i samooceną. Ponadto SDG wiąże się istotnie z postawami wobec globalizacji, szczególnie krytyczną i lękliwą. Podobne związki można zaobserwować w przypadku trzech podskal SDG. Jednocześnie każdą z tych podskal cechuje specyficzny związek z uwzględnionymi w analizie zmiennymi. POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA łączy się negatywnie z otwartością na doświadczenia; SAMOREALIZACJA I ROZWÓJ z orientacją pozytywną i poczuciem jakości życia; z kolei POCZUCIE WPŁYWU razem z SAMOREALIZACJĄ I ROZWOJEM wiążą się szczególnie z poczuciem samotności oraz obecnością i poszukiwaniem sensu w życiu (w obu wypadkach kierunek zależności jest inny).

W kontekście otrzymanych wyników należy stwierdzić, że SKALA DOŚWIADCZANIA GLOBALIZACJI oparta na zaproponowanym MODELU DOŚWIADCZANIA GLOBALIZACJI, zakładającym negatywny wpływ procesów globalizacji na osobowość, jest narzędziem trafnym. Tak jak przewidywano w modelu, globalizacja niesie ze sobą konsekwencje dla szeroko rozumianego poczucia bezpieczeństwa jednostki (Marsella, 2012; Salzman, 2008; Gelfand, Lyons i Lun, 2011; Torelli i in., 2011). Nic więc dziwnego, że osoby szczególnie podatne na jej negatywne oddziaływanie, to jednocześnie osoby szczególnie wrażliwe emocjonalnie (neurotyczność) i skłonne do kontestowania otaczającego je świata i relacji międzyludzkich (ugodowość). Globalizacja, tak jak ją ujęto w MDG jest formą podporządkowania ludności krajów słabo rozwijających się przez kraje silniejsze, na co jednostka nie ma wpływu (Bauman, 2000; Oke, 2009; Melluish, 2014; Kowalik, 2015). Zgodne z tym ujęciem są wyniki analiz wskazujące, że osoby doświadczające negatywnych skutków globalizacji, mają jednocześnie słabsze poczucie samoskuteczności i panowania nad własnym życiem. I w końcu, narzucany przez globalizacyjne siły, modernizację i uniwersalizację, prymat sukcesu i bogacenia się względem nastawie-

nia na cele wewnętrzne i rozwój (Kasser i Ryan, 1996), w połączeniu z autoeksploatacją (Kowalik, 2015) utrudnia jednostce samorealizację rozumianą tak jak w modelu autentycznego szczęścia (Seligman, 2011). Wyniki dotyczące podskali SAMOREALIZACJA i ROZWÓJ są zgodne z MDG co oznacza, że osoby negatywnie doświadczające globalizacji to jednocześnie osoby o niskiej samoocenie i pesymistycznie oceniające własną przyszłość. Czują się osamotnione i pozbawione sensu w życiu, którego jednocześnie poszukują.

W zaproponowanym przez nas modelu, jednostka w wyniku oddziaływania globalizacji doświadcza poważnych kosztów psychologicznych – można więc na nią spojrzeć jako na źródło cierpienia. Mamy jednak świadomość, że w kontekście otrzymanych wyników badań można powiedzieć jedynie, że istnieje związek między doświadczaniem globalizacji a kosztami psychologicznymi. Na etapie tworzenia narzędzia wnioski takie uważamy za wystarczające. Wydaje się więc, że udało się osiągnąć cel, jaki przyświecał niniejszej pracy: określenie (MDG) i zbadanie (SDG) negatywnego oddziaływania globalizacji na życie (osobowość) człowieka. Naszą pracę traktujemy jednak jako początek drogi badawczej, której celem jest odpowiedź na bardzo ogólne pytanie, które padło już w tym artykule: co globalizacja czyni z człowiekiem? SDG jako narzędzie trafne i rzetelne może przyczynić się do odpowiedzi na to pytanie. Mamy świadomość, że nie będzie to odpowiedź pełna, gdyż jak wspomniano w części teoretycznej, globalizacja może mieć również pozytywny wpływ na życie jednostki. Nakreślając szerszą perspektywę badawczą zauważyć trzeba, że nie jest wykluczona możliwość, doświadczania przez człowieka jednocześnie zarówno negatywnego jak i pozytywnego wpływu globalizacji na własne życie. W takim ujęciu dużą wartość może mieć, zwłaszcza dla diagnozy psychologicznej, rozbieżność między tymi dwoma rodzajami doświadczeń oraz ich bilansowanie. Praca nad SDG będzie więc kontynuowana z uwzględnieniem wskazanej perspektywy.

LITERATURA

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M., Waters, E., Wall, S. (1978/2015). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. New York, NJ: Routledge.
- Ajdkiewicz, K. (1965). *Logika pragmatyczna*. Warszawa: PWN.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press. doi: 10.1353/jwh.2000.0021.
- Arnett, J.J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57, 10, 774-783.
- Bańka, A. (2015). Konstrukcja i walidacja Skali Gotowości do Kariery (SGK). *Czasopismo Psychologiczne*, 2, 273-290.
- Bańka, A., Wołowska, A. (2007). Geneza i rozwój pojęcia przywiązania w koncepcjach funkcjonalności – dysfunkcjonalności przystosowania do środowiska oraz organizacji. W: M. Strykowska (red.), *Funkcjonalne i dysfunkcjonalne zjawiska organizacyjnej* (s. 41-81). Poznań: UAM.
- Barber, B.R. (2008). *Jak rynek psuje dzieci, infantylizuje dorosłych i polityka obywateli*. Warszawa: Muza SA.

- Bauman, Z. (2000). *Globalizacja: i co z tego dla ludzi wynika*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Bowlby, J. (1969/2007). *Przywiązanie*. Warszawa: PWN.
- Caselli, M. (2012). *Trying to measure globalization*. New York: Springer.
- Castells, M. (1997). *The power of identity*. Oxford: Blackwell.
- Chase-Dunn, C. (2002). World system theorizing. W: J.H. Turner (red.), *Handbook of sociological theory* (s. 589-612). New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Cheng, C.-Y., Leung, A.K.Y. (2011). Going beyond the multicultural experience – creativity link: The mediating role of emotions. *Journal of Social Issues*, 4, 806-824.
- Chiu, C.Y., Kwan, L.Y. (2016). Globalization and psychology. *Current Opinion in Psychology*, 8, 44-48.
- Cohen, A. (2007) Commitment before and after: An evaluation and reconceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 17, 336-354.
- Croucher, S.L. (2004). *Globalization and belonging: The politics of identity in a changing world*. New York: Rowman & Littlefield.
- Czapiński, J. (2005). Osobowość człowieka szczęśliwego. W: J. czapiński (red.), *Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka* (s. 359-379). Warszawa: PWN.
- Czapiński, J. (2017). *Psychologia szczęścia. Kto, kiedy, dlaczego kocha życie i co z tego wynika czyli nowa odsłona teorii cebulowej*. Warszawa: Scholar.
- Derbis, R. (2007). Poczucie jakości życia a zjawiska afektywne. W: S. Kowalik (red.), *Spoleczne konteksty jakości życia* (s. 13-52). Bydgoszcz: Wydawnictwo WSG.
- Derbis, R. (2008). Szczęście w życiu biednych i bogatych. W: R. Derbis (red.), *Jakość życia. Od wykluczonych do elity* (s. 109-123). Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza.
- Derbis, R., Lubiewska, K. (2016). Relations between parenting stress, Attachment, and life satisfaction in mothers of adolescent children. *Polish Journal of Applied Psychology*, 2, 87-112.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Easterlin, R. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. W: P. David, M. Roder (red.), *Nations and households in economic growth: Essays in honour of Moses Abramovitz* (s. 89-125). New York: Academic Press, Inc.
- Elliot, A.J., Church, M.A. (1997). A hierarchical model of approach and avoidance achievement motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1, 218-232.
- Elliot, A.J., Murayama, K. (2008). On the Measurement of Achievement Goals. *Journal of Educational Psychology*, 100, 3, 613-628.
- Elliot, A.J., Trash T., Murayama, K. (2011). A Longitudinal analysis of self-regulation and well-being: Avoidance personal goals, avoidance coping, stress generation and subjective well-being. *Journal of Personality*, 79, 3, 634-674.
- Erikson, E.H. (1997). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Warszawa: PWN.
- Fiss, P.C., Hirsch, P.M. (2005). The discourse of globalization: Framing and sensemaking of an emergent concept. *American Sociological Review*, 7, 29-52.
- doi: 10.1177/000312240507000103.
- Fu, H.-Y., Chiu, C.-Y. (2007). Local culture's responses to globalization: Exemplary persons and their attendant values. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 38, 636-653. doi: 10.1177/0022022107305244.
- Gelfand, M.J., Lyons, S.L., Lun, J. (2011). Toward a psychological science of globalization. *Journal of Social Issues*, 4, 841-853.
- Globalization101.org. [n.d.]. *Technology & globalization*. Available online: <http://www.globalization101.org/uploads/File/Technology/tech2.pdf> [data dostępu: 05.06.2018].
- Greenfield, P., Yan, Z. (2006). Children, adolescents, and the Internet. A new field of inquiry in developmental psychology. *Developmental Psychology*, 42, 391-394.
- Grygiel, P., Humenny, G., Rebisz, S., Świtaj, P., Sikorska, J. (2013). Validating the Polish adaptation of the 11-item De Jong Gierveld Loneliness Scale. *European Journal of Psychological Assessment*, 29, 2, 129-139. <http://dx.doi.org/10.1027/1015-5759/a000130>
- Juczyński, Z. (2000). Poczucie własnej skuteczności – teoria i pomiar. *Folia Psychologica*, 4, 11-24.
- Kajonius, P., Giolla, E.M. (2017). Personality traits across countries: Support for similarities rather than differences. *PLoS ONE*, 12, 6.
- Kapoor, B., Tomar, A. (2017). Psycho-social implications of globalization. An opportunity-based perspective. *Indian Journal of Positive Psychology*, 8, 2, 196-199.
- Kashima, Y., Shi, J., Tsuchiya, K., Nagoya, K., Kashima, E., Cheng, S., Chao, M., Shin, S. (2011). Globalization and folk theory of social change: How globalization relates to societal perceptions about the past and future. *Journal of Social Issues*, 4, 696-715.
- Kasser, T., Ryan, R.M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 80-87.
- Kellner, D. (2002). Theorizing globalization. *Sociological Theory*, 2, 285-305. doi: 10.1111/0735-2751.00165.
- Kim, Y., Kasser, T., Lee, H. (2003). Self-concept, aspirations and well-being in South Korea and the United States. *Journal of Social Psychology*, 143, 77-290.
- Klopfer, B. (1954). Rorschach hypotheses and ego psychology. W: B. Klopfer, M.D. Ainsworth, W.G. Klopfer, R.R. Holt (red.), *Developments in the Rorschach technique* (s. 561-598). New York: World Book.
- Knorr-Cetina, K. (2007). Microglobalization. W: I. Rossi (red.), *Frontiers of globalization research: Theoretical and methodological approaches* (s. 65-92). New York: Springer.
- Kossakowska, M., Kwiatek, P., Stefaniak, T. (2013). Sens w życiu. Polska wersja kwestionariusza MLQ (Meaning in Life Questionnaire). *Psychologia Jakości Życia*, 2, 111-131.
- Kowalik, S. (2015). *Uśpione społeczeństwo. Szkice z psychologii globalizacji*. Warszawa: Sedno.
- Kowalik, S. (2000). Jakość życia psychicznego. W: R. Derbis (red.), *Jakość rozwoju a jakość życia* (s. 11-32). Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Ledzińska, M. (2006). Globalizacja i transgresja. W: E. Aronowska, M. Goszczyńska (red.), *Człowiek wobec wyzwań i dylematów współczesności* (s. 172-188). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Lyubomirsky, S. (2001). Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being. *American Psychologist*, 56, 3, 239-249.
- Lyubomirsky, S. (2011). *Wybierz szczęście. Naukowe metody budowania życia jakiego pragniesz*. Warszawa: Larum.
- Łaguna, M., Lachowicz-Tabaczek, K., Dzwonkowska, I. (2007). Skala samooceny SES Morrisa Rosenberga – polska adaptacja metody. *Psychologia Społeczna*, 2, 164-176.
- Łaguna, M., Oleś, P., Filipiuk, D. (2011). Orientacja pozytywna i jej pomiar: polska adaptacja Skali Orientacji Pozytywnej. *Studia Psychologiczne*, 4, 47-54.
- Marsella, A. (2012). Psychology and globalization. Understanding a complex relationship. *Journal of Social Issues*, 68, 454-472.
- Maslow, A. (2013). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: PWN.
- Melluish, S. (2014). Globalization, culture and psychology. *International Review of Psychiatry*, 26, 5, 538-543.
- Morris, W., Mok, A., Mor, S. (2011). Cultural identity threat: The role of cultural identifications in moderating closure responses to foreign cultural inflow. *Journal of Social Issues*, 4, 760-773.
- Nasser, J. (2005). *Globalization and terrorism: The migration of dreams and nightmares*. New York, NY: Rowman & Littlefield.
- Norasakkunkit, V., Uchida, Y. (2011). Psychological consequences of postindustrial anomie on self and motivation among Japanese youth. *Journal of Social Issues*, 4, 774-786.
- Obuchowski, K. (2000). *Galaktyka potrzeb. Psychologia dążeń ludzkich*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Oke, N. (2009). Globalizing time and space. Temporal and spatial considerations in discourse of globalization. *International Political Sociology*, 3, 310-326.
- Organ, D., Podsakoff, P.M., MacKenzie, S.B. (2006). *Organizational citizenship behavior: its nature, antecedents and consequences*. California: Sage Publications,
- Peck, J., Theodore, N., Brenner, N. (2009). Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations. *SAIS Review*, 1, 49-66.
- Petrus, J. (1999). Globalization: A critical analysis. W: R.M. Chileote (red.), *The political economy of imperialism* (s. 181-213). New York: Kluwer Academic Press.
- Robertson, R., White, K.E. (2007). What is globalization? W: G. Ritzer (red.), *The Blackwell companion to globalization* (s. 54-66). Malden, MA: Blackwell.
- Reese, G., Rosenmann, A., McGarty, C. (2015). Globalisation and global concern: Developing a social psychology of human responses to global challenges. *European Journal of Social Psychology*, 45, 799-805.
- Rossi, I. (2007). Globalization as an historical and a dialectical process. W: I. Rossi (red.), *Frontiers of globalization research: Theoretical and methodological approaches* (s. 27-64). New York: Springer.
- Ryan, R., Deci, R., (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development and well-being. *American Psychologist*, 45, 4, 489-493.
- Salzman, M. (2008). Globalization, religious fundamentalism, and the need for meaning. *International Journal of Intercultural Relations* 32, 318-327. doi: 10.1016/j.ijintrel.2008.04.006.
- Seligman, M. (2011). *Pełnia życia. Nowe spojrzenie na kwestię szczęścia i dobrego życia*. Poznań: Media Rodzina.
- Senejko, A., Łoś, Z. (2016). Attitudes toward globalization and identity styles. *Roczniki Psychologiczne/Annals of Psychology*, 19, 2, 315-332. doi: http://dx.doi.org/10.18290/rpsych.2016.19.2-4e
- Sirgy, M.J., Michalos, A.C., Ferriss, A., Easterlin, R.A., Pavot, D.P. (2006). The quality of life (QOL) research movement: Past, present, and future. *Social Indicators Research*, 76, 346-466.
- Scholte, J.A. (2000). *Globalization. A critical introduction*. New York: Pelgrave MacMillan.
- Sites, W. (2000). Primitive globalization? State and locale in neoliberal global engagement. *Sociological Theory*, 18, 121-144.
- Skarżyńska, K. (2003). Cele życiowe, zaufanie interpersonalne i zaufanie z życia. *Psychologia Jakości Życia*, 21, 35-49.
- Sorokowska, A., Słowińska, A., Zbieg, A., Sorokowski, P. (2014). *Polska adaptacja testu Ten Item Personality Inventory (TIPI) – TIPI-PL – wersja standardowa i internetowa*. Wrocław: WrocLab.
- Taylor, S., Henry, M. (2000). Challenges for equity policy in changing contexts. *Australian Educational Researcher*, 27, 1-15.
- Torelli, C.J., Chiu, C.-Y., Tam K.-P., Au, A.K.C., Keh, H.-T. (2011). Exclusionary reactions to foreign cultures: Effects of simultaneous exposure to cultures in globalized space. *Journal of Social Issues*, 67, 4, 716 -742.
- Türken, S., Rudmin, F. (2013). On psychological effects of globalization: Development of a Scale of Global Identity. *Psychology & Society*, 5, 2, 63-89.
- van Ijzendoorn, M.H., Bakermans-Kranenburg, M.J. (2014). Confined quest for continuity: The categorical versus continuous nature of attachment. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 79, 157-167.
- Veenhoven, R. (1997). Advances in understanding happiness. *Revue Quebecoise de Psychologie*, 18, 29-74.
- Yang, D.Y.-J., Chiu, C-Y, Chen, X., Cheng, S.Y., Kwan, L.Y.-Y., Tam, K.-P., Yeh, K-H. (2011). Lay psychology of globalization and its social impact. *Journal of Social Issues*, 67, 4, 677-695.
- Zaleski, Z. (1991). *Psychologia zachowań celowych*. Warszawa: PWN.

